

ONA TILIDA TINISH BELGILARI

Oriental Universiteti

Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabasi

Choriyeva Salima

Anotatsiya: *Har qanday tilda tinish belgilari hal qiluvchi rol o'ynaydi, chunki u ma'noni yetkazishga, jumlarlar tuzilishini aniqlashtirishga va umumiy o'qishni yaxshilashga yordam beradi. Birinchi navbatda tinish belgilari yozma matnlarning ravshanligi va uyg'unligini oshirish uchun qo'llaniladi. Ushbu maqolada ona tilida qo'llaniladigan asosiy tinish belgilari va ularning vazifalari bilan tanishamiz.*

Аннотация: *Пунктуация играет решающую роль в любом языке, поскольку помогает передать смысл, прояснить структуру предложения и улучшить общее качество чтения. Прежде всего, знаки препинания используются для повышения ясности и связности написанного текста. В этой статье мы познакомимся с основными знаками препинания, используемыми в родном языке, и их функциями.*

Annotation: *Punctuation plays a crucial role in any language because it helps convey meaning, clarify sentence structure, and improve overall reading. First of all, punctuation marks are used to increase the clarity and coherence of written texts. In this article, we will get acquainted with the main punctuation marks used in the native language and their functions.*

Kalit so'zlar: *tinish belgilari, punktuatsiya, yozma nutq, chegaralovchi tinish belgilari, ajratuvchi tinishi belgilari, bir va ko'p elementli tinish belgilar.*

Ключевые слова: *знаки препинания, пунктуация, письменная речь, разграничительные знаки препинания, разграничительные знаки препинания, одноэлементные и многоэлементные знаки препинания.*

Keywords: *punctuation marks, punctuation, written speech, delimiting punctuation marks, delimiting punctuation marks, single and multi-element punctuation marks*

KIRISH

Tinish belgilari muayyan tilda yozma nutqni to'g'ri, ifodali, mantiqli bayon qilishda, uni ixchamlashda, yozma nutq qismlarining o'zaro mantiqiy grammatik munosabatlarini ko'rsatish uchun xizmat qiladigan muhim grafik vosita hisoblalandi. Tinish belgilari markaziy, asosiy belgilar tizimiga: harflar va tinish belgilariga oid bo'lib, u qo'shimcha, yordamchi belgilar tizimidan ya'ni

raqamlar, turli fanlarga oid ilmiy belgilar, bosmaxona belgilaridan ma'lum jihatlari bilan farq qiladi.

Tinish belgilarining yozuvda qo'llanishi o'ziga xos tizimga ega. Bu tizim — Tinish belgilari miqdori, qo'yilish tartibi va qo'llanish prinsiplari yig'indisi — punktuatsiyani vujudga keltiradi. Bular yozuvning boshqa vositalari hamda til birliklari bilan ko'rsatish mumkin bo'lmagan turlicha fikriy munosabatlar va psixologik holatlarni ifodalashda ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, yozma nutqning tushunilishini osonlashtiradi.

ASOSIY QISM

Tinish belgilarining asosiy vazifasi nutqning mazmuniy bo'linishini ko'rsatish, shuningdek, uning sintaktik tuzilishi va intonatsion jihatini aniqlashga yordam berishdir. Tinish belgilari jumla tarkibidagi so'zlarning semantik va grammatik munosabatlarini yuzaga chiqarish bilan bir qatorda, fikmi ta'kidlab, ajratib ko'rsatishga yordam beradi.

Hozirgi o'zbek tili tinish belgilarining vujudga kelishi, rivojlanishi va tadqiq etilishi Fitrat, S. Ibrohimov, H. G'oziyev, O. Usmonov, G'. kabi atoqli tilshunos olimlarning xizmatlari bilan chambarchas bog'liq. Abdurahmonov, K. Nazarovlar. H. G'oziyev "O'zbek tinish belgilarining tarixiy rivojlanishi" (1969, 1979) asarlarida G'. Abdurahmonov "Tinish belgilarini o'rgatish metodikasi" (1968), Q. Nazarov "Tinish belgilari" (1974) va "O'zbek tili tinish belgilari" (1976) kabi nashrlarida tinish belgilari va yozma nutqqa o'tgan yillar davomida keng to'xtalib o'tgan.

Puntuatsiya - tinish belgilari tizimi va ulardan foydalanish bo'yicha ishlab chiqilgan va qat'iy belgilangan qoidalar majmuasi. Bu termin ikki ma'noda: tinish belgilarining ishlatilishi haqidagi qonun-qoidalar majmuyiga va tinish belgilarining o'ziga nisbatan ishlatiladi. Bugungi kunda tinish belgilari fonografemalar tarkibidagi muhim belgilar tizimi (prosodemografema) bo'lib, yozma nutqning semantik, intonatsion va grammatik bo'linishining asosi sifatida qo'llaniladi. Shuningdek, punktuatsiya va punktuatsion sistema tillararo har xildir. Puntuatsiya ayrim xalqlar yozuvida oldinroq ayrimlarida esa nisbatan keyinroq paydo bo'lgan. Masalan, ingliz tili punktuatsion sistemasida o'n ikkita tinish belgi bor. Ularda apostrof va defislar ham tinish belgi sanaladi.

Hozirgi o'zbek yozuvida tinish belgilari soni 10 ta: nuqta, so'roq belgisi undov belgisi, vergul, qavs, tire, ko'p nuqta, nuqtali vergul, qo'shtirnoq. Ularning aksariyati XIX asrning 2-yarmida toshbosma kitoblarning nashr etilishi bilan paydo bo'lgan.

TADQIQIT NATIJALARI VA UNING MUHOKAMASI

Tinish belgilari o'z vazifasiga ko'ra, 2 ga bo'linadi:

a) chegaralovchi tinish belgilari — muayyan sintaktik tuzilmaning yoki umuman gapning chegarasini bildirish, biron- bir gap bo'lagini intonatsion mazmuniy jihatdan ajratib ko'rsatish, nutq qaratilgan shaxs yoki predmet nomi qamrab olingan, shuningdek, yozuvchi yoki so'zlovchining subyektiv munosabati ifodalangan sintaktik tuzilma chegarasini ko'rsatish uchun xizmat qiluvchi tinish belgilari: qavs, qo'shtirnoq, yagona qo'shaloq belgi sifatida qo'llanuvchi vergul, ayni shu vazifadagi tire;

b) ajratuvchi tinish belgilari — mustaqil gaplarni, ularning qismlarini, gapning uyushgan bo'laklarini, birgalik ergashishli qo'shma gaplarni, gapning ifoda maqsadiga ko'ra turlarini, nutqning bo'linganligini ko'rsatuvchi tinish belgilari: nuqta, so'roq va undov belgilari, vergul, nuqtali vergul, ikki nuqta, tire, ko'p nuqta.

Ba'zi tinish belgilari ham chegaralash, ham ajratish vazifalarini namoyon eta oladi. Tinish belgilari tuzilish jihatdan ham ikkiga bo'linadi:

a) bir elementli tinish belgilari — vergul, tire, nuqta;

b) ko'p elementli tinish belgilari bu guruh, o'z navbatida, 2 elementli (so'roq (?) va undov belgilari (!), ikki nuqta (:), nuqtali vergul (;), qavs()), 3 elementli ko'p nuqta (...) va 4 elementli qo'shtirnoq ("") tinish belgilariga ajraladi.

Qo'llanish o'rniga ko'ra, tinish belgilari 3 guruhga bo'linadi:

1-GURUH gap oxirida qo'llanadigan tinish belgilari (nuqta, so'roq va undov belgilari),

2-GURUH gap o'rtasida qo'llanadigan tinish belgilari (vergul)

3-GURUH aralash, ya'ni gapning turli o'rinlarida qo'llaniladigan tinish belgilari (tire, ikki nuqta, qo'shtirnoq, qavs, ko'p nuqta).

Tinish belgilarining qo'llanish usuli va tartibi punktuatsiyaning mantiqiy grammatik, uslubiy va farqlash prinsiplari asosida belgilanadi.

Hozirgi o'zbek yozuvida tinish belgilari soni 10 ta: nuqta, so'roq belgisi undov belgisi, vergul, qavs, tire, ko'p nuqta, nuqtali vergul, qo'shtirnoq.

Tinish belgilarining qo'llanilishi quyidagicha:

1. Fikr tugullangan bo'lsa, uning mazmuniga ko'ra nuqta, so'roq, undov belgilari va uch nuqta qo'yiladi. Bularning ko'pi bilan uchtasi bitta gapning so'ngida kelishi mumkin, lekin undan ko'pi birga kelmaydi. Ko'proq so'roq va undov belgisi birga kelishi mumkin:

Nahotki sen kitob o'qimaysan?!

Yoki so‘roq va uchta nuqta bitta gapning so‘ngida kelishi mumkin. Bunda so‘roq va ikkita nuqta qo‘yiladi. So‘roqdagi bitta nuqta hisobidan uchta nuqta to‘liq bo‘ladi:

Endi ustoz kelmaydilar mi?..

2. Tugallanmagan yoki izoh talab qiladigan fikrlardan keyin uch nuqta qo‘yiladi. Masalan, Ko‘klam quyoshidan ko‘kargan qirlar, ko‘m-ko‘k...

Agar bunday gap so‘roq gap bo‘lsa, yuqorida aytganimizdek, so‘roq belgisi va ikki nuqta, his-hayajon gap bo‘lsa undov belgisi va ikki nuqta qo‘yiladi.

Masalan: Men yetim o‘sganman, oh, u yetimlik!..

Turli his-hayajon ifodalangan gaplarda tinish belgilar:

1. Gapda so‘roq va his-hayajon ma‘nosi bo‘lsa, so‘roq va undov belgisi qo‘yiladi: Gapirsangiz-chi, nima bo‘ldi?!

2. His-hayajon va so‘roq ma‘nosi bo‘lsa undov va so‘roq belgisi qo‘yiladi: Eh qanday so‘lim joylar-a?!

3. Kuchli his-hayajon bo‘lsa undov belgisi ikki marta qo‘yiladi: Bu qanday bedodlik, bu qanday zulm!!

Tadqiqotlarga tayangan holda aytish mumkinki, dastlab qo‘llangan punktuatsion belgilar so‘zlarni va jummalarni bir-biridan ajratish, og‘zaki nutq bilan bog‘liq bo‘lgan turli aksentema va melodikalarni ifodalash uchun qo‘llangan. Ular bugungi kunda tinish belgilari yordamida yuzaga keladigan semantik va grammatik ma'nolarni ifodalashga xizmat qilmagan. Tinish belgilari jumla tarkibidagi so‘zlarning semantik va grammatik munosabatlarini yuzaga chiqarish bilan bir qatorda, fikmi ta'kidlab, ajratib ko‘rsatishga yordam beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, o‘zbek tilida tinish belgilari yozma nutqda ravshanlik va izchillikni ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega. Bu tinish belgilarini to‘g‘ri tushunish va ulardan to‘g‘ri foydalanish o‘zbek tilidagi yozma matnlarning ta‘sirchanligini sezilarli darajada oshirib, so‘zlovchilarga o‘z fikrlarini aniq va samarali ifoda etish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurahmonov G'. Punktuatsiyani o'rgatish metodnkasi, -Toshkent, «O'qituvchi» nashriyoti, 1968, -B.6-7.
2. Berdiyurov H., Rasulov R. O'zbek tilining paremiologik lug'ati. – Toshkent: «O'qituvchi», 1984-yil
3. Nazarov K., Egamberdiyev B. O'zbek tili imlo-ishora qoidalari. – Toshkent: «O'qituvchi», 1996-yil
5. O'zbek tili punktuatsiyasining asosiy qoidalari. Tuzuvchilar: N.M.Mahmudov, A.P.Madvaliyev, N.Mahkamov. - Toshkent: «O'zbekiston» NMIU, 2015-yil